

פעולה נמשכת לגלגולו של המושג מתורתו של הרוגוצ'ובר

- א. פתיחה
- ב. נישואין – "הוא דבר נמשך": איחוד אנליזה ומשמעות
- ג. למדנות פילוסופית: אחדות בתורתו של הרוגוצ'ובר
- ד. הקדש – "הדבר הוא נמשך": על אחדות הלכה, אגדה, מורה נבוכים ותורת החסידות
- ה. מצוות תפילין של ראש – "היא דבר הנמשך": על אחדות קבלה והלכה
- ו. נעוץ סופן בתחילתן

א. פתיחה

נפתח בסיפור, סיפור שהתרחש לפני שנים בפונדק דרכים ומובא כ"בדיחה... בשם רבי חיים [מבריסק] המכוונת כלפי ה"מתחקרים" ביותר¹: "גאון ידוע נזדמן לפונדק אחד עם רבי חיים", מספר הרב שלמה יוסף זוין. "התחיל אותו גאון לחקור בגדרם של הנישואין: אם זהו קנין הנגמר פעם אחת לתמיד, או קנין הנמשך, כלומר: שתמיד בכל יום מתחדש הקנין". הרב זוין מציין כי חקירה זו, האם הנישואין היא פעולה נמשכת או פעולה חד-פעמית, "נדפסה גם בספרו של אותו גאון". הסיפור ממשיך ומספר כי "נטה הגאון להכריע בראיות כצד השני: בכל יום מתחדשים הנישואין והחיוכים הנובעים מהם". ר' חיים מבריסק שמע את הדברים אולם "לא נכנסו הדברים באוזנו של ר' חיים". לבסוף, "כשסיים הגאון את דבריו", ענה ר' חיים

* יהיו דברים אלו, השואפים לאחד בין חלקי התורה, לזכרו הברוך של הרב מנחם פרומן, ששאף לאחד.

¹ הרב שלמה יוסף זוין, אישים ושיטות, עמ' 63.

ואמר: "ובכן, הרי מגיע לכבודו ברכת מזל-טוב..."².

לכאורה פתחנו ב'מילתא דבדיחותא', כנוהגו המפורסם של רבא.³ אך מאחר ומטרת מאמר זה היא לדון בין היתר בהתפוגגות החומות האשלייתיות בין הסוגות התורניות השונות, הדבר מכריח גם להפיל את החומות בין ה'מילתא דבדיחותא' לדברים שאחריה. מיד נראה כי את הבדיחה, ניתן לקרוא כברכה.

ב. נישואין – "הוא דבר נמשך": איחוד אנליזה ומשמעות

נראה כי הגאון המופיע בסיפור המובא על ר' חיים מבריסק, הוא הגאון הרוגוצ'ובי (רבי יוסף רוזין). שני למדנים גדולים אלו כבר נפגשו רבות בעבר, עת ולמדו הם יחדיו כ'חברותא' בצעירותם.⁴ ואמנם, חקירה זו בגדרם של נישואין לא רק "נדפסה גם בספרו של אותו גאון", אלא נדפסה מספר פעמים ובווריאציות שונות בספריו של אותו גאון;⁵ ואכן, הרוגוצ'ובר נוטה שם להכריע כי "בכל יום מתחדשים הנישואין והחיובים הנובעים מהם".

כדי לקבל מושג קל בדבר חקירה זו, נציג עתה מחלוקת רמב"ם-ראב"ד המתבארת אליבא דהרוגוצ'ובר על פי חקירה זו. עם זאת, נזכיר ונציין כי על מנת לרדת לעומק החקירה נכון יהיה לפתוח בכל המקורות שמביא הרוגוצ'ובר, ולעיין בכל חקירותיו; בדרך זו תוכל להתגלות הקוהרנטיות שטבועה בדבריו. בדרך זו, החקירה הנידונה תוכל להיטמע בלימוד המקורות הרלוונטיים, ואף להפוך למתודה חדשה בדרכי הלימוד. וכך סוגיות חדשות, שלמראית עין נראה ודבר אין להם עם חקירתו של הרוגוצ'ובר, יאירו לנגד עומק עינינו בשיטתו המקורית של הרוגוצ'ובר, זאת גם כשדבריו של הרוגוצ'ובר לא דיברו בהם מפורשות.

הרמב"ם אם כן, פוסק בהלכות גירושין (י', כג) שבמקרה ואשה נשטתה חלילה, בעלה "אינו מוציאה עד שתבריא. ודבר זה תקנת חכמים הוא, כדי שלא תהיה הפקר לפרוצים – שהרי אינה יכולה לשמור עצמה". יחד עם זאת, מוסיף הרמב"ם, בעלה

² אישים ושיטות, שם.

³ ראה שבת ל, ב.

⁴ ראה באישים ושיטות, עמ' 75.

⁵ מקומות אלו נאספו והובאו בספרו של הרב מנחם מנדל כשר מפענח צפונות, בעמ' 134-136. מפענח צפונות הוא הספר המקיף ביותר על תורתו של הרוגוצ'ובר.

אינו חייב באותה העת בחיוביו כלפי אשתו, ולכן בין היתר "אינו חייב לרפאותה". הראב"ד משיג על הדברים האחרונים ותמה, שהרי "אם בת רפואה היא למה לא יתחייב לרפאותה? וכמה יש שמשטות מכח חולי וחוזרות ומתרפאות!". הרוג'צ'ובר מסביר את דעת הרמב"ם, לפי אותה החקירה בה דן בפונדק הדרכים עם ר' חיים מבריסק: הסיבה לכך שהרמב"ם פוטר את הבעל מלרפא את אשתו שנשטתה, קשורה להבנת שיעבוד הבעל לאישה בהתחייבותיו לה, והרמב"ם "אזיל לשיטתו דסבירא ליה בכמה מקומות דשיעבודו דבעל לאשה הוא דבר נמשך - כל יום ויום מציאות בפני עצמו", ומשום דהבעל באופן תיאורטי יכול לגרשה (אלמלא גזירת חכמים), ומאחר "דכל רגע ורגע השעבוד הוא דבר חדש, כיון דיכול לגרשה - (ו) ממילא פקע השעבוד".⁶

אגב נציין את העובדה כי הרוג'צ'ובר כותב דברים אלו בתשובה הלכתית כמענה לשאלה שנשלחה לו. רוצה לומר: אצל הרוג'צ'ובר הספרות ה'למדנית' אינה סוגה נפרדת מן הספרות ההלכתית; שיטתו ה'למדנית' הייחודית שעוד נדון בה בהמשך, מיושמת לחלוטין הלכה למעשה.⁷

אל מול תגובתו של ר' חיים לחקירתו של הרוג'צ'ובר, מעניין להתבונן בתגובתו של הרב יצחק גינזבורג לאותה החקירה: בדרשה שנשא במהלך חגיגת שבע ברכות, אמר הרב גינזבורג על קניין הנישואין: "הקניין הוא גם פעולה נמשכת, כך הרוג'צ'ובר רוצה, שנרגיש את זה כל החיים, אבל במיוחד זה מורגש כשזה טרי, בתוך השבע ברכות".⁸ גם ר' חיים וגם הרב גינזבורג מסיקים כי מן חקירתו ה"מופשטת" של הרוג'צ'ובר נגזר דבר בלתי שגרת: במובן מסוים הנישואין קורים בהאי עלמא ממש, בכל רגע ורגע מחדש; הדבר איננו יכול להישאר רק כהגדרה משפטית מופשטת ויעילה. אולם בעוד שר' חיים אמר זאת בתור בדיחה, הרב גינזבורג אומר זאת בתור ברכה. ולא זו בלבד, אלא הרב גינזבורג אף מתנסח בלשון: "כך הרוג'צ'ובר רוצה", כאילו מסקנת חקירתו של הרוג'צ'ובר לא נובעת מעיון

⁶ שו"ת צפנת פענח דווינסק, חלק א', סימן כ"ב.

⁷ על העדר מחיצה זו אצל הרוג'צ'ובר בין הלמדנות להלכה, דבר שאינו ברור מאליו כלל ועיקר, הרצה הרב ד"ר צחי הרשקוביץ בכנס הבינלאומי על למדנות יהודית בזמננו במכון ון ליר בב' טבת תשע"ב.

⁸ שבע ברכות בישיבת עוד יוסף חי, כ' אייר תשס"ט. רשם: איתאל גלעדי, לא מוגה. את התוועדויות ושיעורי הרב יצחק גינזבורג, ניתן למצוא באתר האינטרנט: <http://www.malchuty.org>

אנליטי בלבד בסוגיה אלא אף מתוך רצון להשפיע על חיי הנישואין של בני הזוג. ואף אם נאמר כי אין זה הרוגוצ'ובר שכיוון לזה, נוכל לומר כי נראה שזהו הנמצא בפנימיות מילותיו.⁹ בכך אנו מוצאים איחוד בין המסקנות האנליטיות שבלמדנות למשמעויות הנגזרות והנובעות מהן.

אולם מעבר לעיסוק באנליזה של סוגיה זו על ידי הרוגוצ'ובר ולנתינת ההסבר הקיומי על ידי הרב גינזבורג, רבי מנחם מנדל שניאורסאהן – הרבי מליובאוויטש – מספק את הסיבה הפנימית לכך שההלכה קבעה את התחדשות קניין הנישואין בכל יום תמיד: במהלך שיחה לי"ט כסלו ('חג הגאולה' ו'ראש השנה לחסידות' על פי חסידות חב"ד) מביא הרבי מליובאוויטש כלל האומר "כי בכל חיבור של שני הפכים, צריכה הפעולה שיצרה את החיבור להימשך בתמידות";¹⁰ בגוף השיחה יחד עם הכתוב בהערת שוליים על אתר, מביא הרבי מספר דוגמאות מתחומים שונים לרעיון זה. בתחום ההלכה מסביר הרבי כי הסיבה שלפי הרוגוצ'ובר "בכל יום ויום הוא קניין חדש" בנישואין, היא "לפי שיחוד דכר ונוקבא הוא חיבור ב' הפכים".¹¹

לסיכום, בעוד שר' חיים מבריסק המדויק בחקירתו רואה בחקירתו של הרוגוצ'ובר "חקירת יתר", בחב"ד מוצאים באותו ה"יתר" את ערכה המוסף של החקירה: לאחר מענה של הרוגוצ'ובר לשאלת ה'מה' (הנישואין הם קניין נמשך ומתחדש), עונה הרבי מליובאוויטש על שאלת ה'למה' (כי יש כאן חיבור בין שני הפכים), והרב גינזבורג משלים את התמונה ומביא את הנפקא-מינה הרוחנית.¹²

⁹ לפי רבי נחמן מברסלב, העובדה שמחבר הספר התורני לא כיוון לדברים אותם העלה הקורא מספר זה, אין פירוש הדבר כי הדברים אותם העלה הקורא אינם נמצאים בספר עצמו, משום ש"יכולים לראות בהספר מה שבעל המחבר לא כיוון לזה כלל" (ליקוטי מוהר"ן, קמא רפ"א).

¹⁰ לקוטי שיחות, חלק ה, עמ' 177.

¹¹ לקוטי שיחות, שם, עמ' 178. בהערות שוליים.

¹² כמובן שדברים אלו לא היו מרכיבים את דעתו של ר' חיים, זאת משום אמירתו ושיטתו כי יש להתעסק רק ב'מה' ולא ב'למה'. ראה על כך במאמרו של הרב משה ליכטנשטיין "What" hath Brisk wrought; the Brisker derekh revisited", *Torah U-Madda Journal* 9 (2000) p. 1-18. וכדאי לראות את דבריו של הרב ד"ר שלמה טיקוצ'ינסקי הכותב כי "באמירה זו של ר"ח [=ר' חיים] יש דמיון לאמירה המיוחסת לפילוסוף לודוויג וויטגנשטיין, שיש להתעניין רק בשימוש של המונחים ולא במשמעותם" (הרב ד"ר שלמה טיקוצ'ינסקי, דרכי הלימוד בשיבות ליטא במאה התשע-עשרה עבודת מחקר לשם קבלת תואר מוסמך, החוג להיסטוריה של עם ישראל האוניברסיטה העברית, תשס"ד, עמ' 48 הערה 204. וראה שם את רשימת המקורות לגרסאות השונות של אמירה מכוונת זו של ר' חיים).

ג. למדנות פילוסופית: אחדות בתורתו של הרוגוצ'ובר

הזכרנו בדברינו לעיל את למדנותו הייחודית של הרוגוצ'ובר, ואנו נדון כעת במספר מאפיינים בדרכו המייחדים את שיטתו. מספר מאפיינים אלו יתאחדו בדברינו למרכז אחד, והוא האחדות.

המשגה והפשטה פילוסופית

אחד מן המאפיינים הידועים והמיוחדים ביותר בלמדנותו של הרוגוצ'ובר, אשר סביבו בנוי ספרו של הרב מנחם מנדל כשר 'מפענח צפונות', הוא שילוב טרמינולוגיה פילוסופית מן המורה נבוכים בדיוניו ההלכתיים. על יחסו של הרוגוצ'ובר למורה נבוכים כתב ר' הלל צייטלין ימים ספורים לאחר הסתלקות הרוגוצ'ובר: "הוא [= הרוגוצ'ובר] העריץ את ה'מורה נבוכים', ועל יסודותיו חידש חידושים רבים בהלכה! יסודות ומושגים מטפיזיים טהורים שהוא נטל מן ה'מורה נבוכים', הותאמו על-ידו להגדרות הלכתיות שונות שבנבכי השיטות והדעות של גדולי ה'ראשונים'".¹³ בשילוב מתודות פילוסופיות אלו בספרי צפנת פענח על משנה תורה לרמב"ם, ניתן לומר כי במובן מסוים איחד הרוגוצ'ובר בין ספרו ההלכתי של הרמב"ם 'משנה תורה' לספרו הפילוסופי מורה נבוכים.¹⁴ כפי שר' חיים מכריסק הרבה להשתמש במונחים 'חפצא' ו'גברא' בניתוחיו הלמדניים – מונחים ועקרונות שמקורם מן הגמרא¹⁵ – כך הרוגוצ'ובר הרבה להשתמש, לדוגמה, בצמד המונחים 'חומר' ו'צורה' – צמד מונחים שמקורם מהפילוסופיה האריסטוטלית אשר הרוגוצ'ובר השתמש בהם לאחר גיורם

¹³ פורסם ותורגם מיידש (על ידי הרב יהושע מונדשיין) בכפר חב"ד גליון 893, עמ' 60.

¹⁴ ראה את דבריו של תלמידו של הרוגוצ'ובר, הרב חיים ספיר: "בהודמנויות שונות דובר כבר על חוסר ההתאמה שבין ה'מורה נבוכים' ובין ספרי ההלכה של הרמב"ם. משום כך היו כאלה, אשר נצמדו לרמב"ם כבעל ההלכה, ואחרים שוב העדיפו את הרמב"ם כפילוסוף. הסתירה שבין שני סוגי הפעולה הרוחנית של הרמב"ם גרמה אפילו להפרחת השערה, השוללת את שייכותו של ה'מורה' לפרי עטו של הרמב"ם. העובדה הזו נתבססה על סמך המושגים שהיו רווחים על אודות ההלכה מצד אחד והפילוסופיה מצד אחר. אולם אלו שזכו לשוחח עם הרוגאטשובי, לכל הפחות, פעם אחת בחייהם על הנדון – בשבילם לא היתה קיימת עוד הסתירה הזו. להם היה אפשר לשמוע את הרמב"ם השלם מדבר מתוך גרונו של הרוגאטשובי" (מופיע בהגאון הרוגוצ'ובי ותלמודו, ירושלים תשל"ד, עמ' 19). ה'השערה, השוללת את שייכותו של ה'מורה' לפרי עטו של הרמב"ם" היא כפי הנראה השערתו של רבי יעקב עמדין (ראה בספרו מטפחת ספרים, פרק ח, עמ' פח).

¹⁵ ראה נדרים ב, ב.

וטבילתם במימי ה'מורה נבוכים'.¹⁶ בהקשר זה כדאי להתבונן בדרכי החקירה אודות איסור חמץ וביעורו (אשר גם ר' חיים מבריסק וגם הרוגוצ'ובר חוקרים על אודותיו האם הוא על החפצא או על הגברא¹⁷): הרוגוצ'ובר חוקר במקום אחד האם האיסור על החומר או על צורה¹⁸ – או בלשון אחר שם: על המציאות או על הצורה – ובדרך אחרת שואל האם האמור הוא על העצם או על התואר,¹⁹ ובמקום אחר החקירה היא האם האיסור הוא על הכמות או על האיכות.²⁰ הצורך להבין כיצד ומדוע נוצרה כמות מושגים מרשימה ומגוונת בהסברת דין אחד,²¹ מוביל אותנו להטות אוזן לרעיון טאואיסטי עתיק הרואה את היחס בין המילה לרעיון אותו היא מביעה, כיחס בין המכמורת לדג או בין המלכודת לארנב: לאחר שהדג נתפס, הארנב נלכד או הרעיון הובע, מעתה המכמורת, המלכודת וכן המילה אינם חשובים עוד. בהשראת דברים אלו, נציע אפוא בזהירות כי הרוגוצ'ובר מנסה ללכוד את הרעיון הדק השזור לאורך כל חקירותיו באיסור חמץ ומצוות ביעורו; מושגים רבים מובאים על ידי הרוגוצ'ובר על מנת ללכוד נקודה דקה וחמקמקה זו, שהגדרה אחת לא מצליחה למצות את כולה.²² עם זאת, ההמשגה וההפשטה הפילוסופית מנסה להגיע

¹⁶ על כך ראה במפענח צפונות, פרק ראשון.

¹⁷ חדושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם, הלכות חמץ ומצה פ"א ה"ג. צפנת פענח – על ארבעת חלקי הרמב"ם ז"ל, חלק א וב, הלכות מאכלות אסורות, פט"ו ה"ט.

¹⁸ מכתבי תורה, עמ' 51.

¹⁹ מכתבי תורה, עמ' 50. וראה במאמרו של הרב ד"ר יצחק ברנד 'פילוסופיה בשירות ההלכה: עיון בבעיית האישיות המשפטית' אשר יובא בהמשך, על אודות החילוף התדיר אצל הרוגוצ'ובר בין המונחים 'חומר' ו'צורה' למונחים 'עצם' ו'תואר', בהתאמה (עמ' 217-218).

²⁰ שו"ת צפנת פענח ורשא, סימן נ'.

²¹ נוסף כי במקום אחר (צפנת פענח קונטרס השלמה, עמ' 65 ובמכתבי תורה, עמ' 50) חוקר הרוגוצ'ובר האם האיסור הוא על הדבר (אסור לאכול חמץ בפסח), או על הזמן (אסור בפסח לאכול חמץ); במקום אחר האם שריפת חמץ צריכה להיות בעצם או שהמצווה היא שלילית שיהיה "כליון והעדר" (שו"ת צפנת פענח החדשות, חלק ראשון, עמ' צג); ובמקום נוסף הוא חוקר האם בהשבתת חמץ המצווה היא מצוות עשה, או מצוות לא תעשה: "אם הכוונה שלא יהנה או שזה גופה פעולה" (שו"ת צפנת פענח החדשות, חלק ראשון, עמ' צד). נוסף לחקירותיהם של ר' חיים והרוגוצ'ובר את חקירתו של הרב עמיאל החוקר בעיקר בשאלה האם ביעור חמץ הוא אמצעי או תכלית (המידות לחקר ההלכה, חלק ראשון, עמ' רנג-רנח). שאלה זו דומה לדברי הרוגוצ'ובר האם מצווה זו היא היות השריפה בעצם, או שמא ה"כליון וההעדר" הם אשר מגדירים את המצווה.

²² יתכן והדברים דומים לעיקרון החב"די "שיש שכל ונמשל אשר יכולים לעמוד עליו ע"י משל אחד

קרוב יותר לאותה הנקודה, ובכך לעצב את האינטואיציה הנכונה של הלומד ביחס לאותה הסוגיה; לעומת זאת היצמדות למושג בלבד דומה לשימת לב למכמורת ולא לדגים הנחשקים.

הלכה, הכללה והכלה

להמשגה ולהפשטה הפילוסופית יתרונות נוספים והרב ד"ר יצחק ברנד נוגע בהם במאמר בו הוא מציג כיצד הרוג'וצ'ובר מתמודד בהצלחה עם מציאות מתחדשת (קיומו של בנק) אשר לה נפקא-מינות הלכתיות (איסורי ריבית), וזאת בזכות מונחים פילוסופיים (צורה וחומר).²³ לדברי הרב ברנד, "מינוח פילוסופי מאפשר הפשטה, וממילא גם הרחבה, של השפה ההלכתית ומושגיה. השפה הפילוסופית מדובבת את ההלכה ומסייעת לגישור בין הלכה קדומה לבין מציאות מתחדשת".²⁴ נוסף על דברי הרב ברנד ונאמר כי דומה והשפה הפילוסופית מאפשרת "הפשטה, וממילא גם הרחבה" ובכך "מסייעת לגישור", לא רק "בין הלכה קדומה לבין מציאות מתחדשת", אלא בכלל בין שפות שונות, עולמות שונים – ועל אחת כמה וכמה בין הסוגות התורניות השונות. ואמנם, כשעומדים על השפה הפילוסופית של הרוג'וצ'ובר יש בה כדי להסביר כיצד תורתו כוללת את הסוגות התורניות השונות תחת קורת גג אחת: הרב ז'וין מציין כיצד "ידיעות חול מקשר הגאון בהלכה" נוסף ל"אגדות שבתלמוד ומדרשים",²⁵ והרבי מליובאוויטש כותב אודות ריכוך הכלל התלמודי ש"ממונא

ופשוט וקל. ויש שכל גדול יותר שכדי להשיגו הוא ע"י משלים יותר. וגם המשל הוא נעלה ועמוק יותר" (אדמו"ר הזקן, תורה אור, צח ע"ג). אם נמשיך את לדמות בין המילה 'הטאואיסטית המכילה את הרעיון המובע בה ל'משל' החב"די המכיל את הרעיון המובע בו, נראה כי בעוד והטאואיסט רואה בה כלי בלבד, החב"די גם כן רואה בה כלי אולם מכבד את הכלי עד כדי קביעה כי "מצד שרשו הוא ממקור נעלה מן השכל המלוּבש בו" (מאמרי אדה"ז, תקס"ו ח"א, עמ' קט). דברים אלו באים בהתאם לקביעה החב"דית כי "שרש הכלים שהן מעולם התהו הרי הם גבוהים בשרשם מהאור רק שירדו להיות כלים לכן מ"מ בהם ועל ידם דוקא נמשך האור" (תורה אור, צו ע"ב).

²³ "הבאנק לא נקרא דבר מסויים רק דבר של צורה לא חומר... לכן, אין זה רבית בבאנק עפ"י ד"ת [=על פי דברי תורה]" (שו"ת צפנת פענח ורשא, עמ' קד).

²⁴ הרב ד"ר יצחק ברנד, 'פילוסופיה בשירות ההלכה: עיון בבעיית האישיות המשפטית', בתוך הלכה מטה-הלכה ופילוסופיה (עורך: אבינעם רוזנק), ירושלים תשע"א, עמ' 221.

²⁵ אישים ושיטות, עמ' 82.

מאיסורא לא ילפינן²⁶, על ידי הרוגוצ'ובר: דומה כי הרוגוצ'ובר גזר רעיונות מופשטים מן הסוגיות (ולאו דווקא על ידי מושגים פילוסופיים), מצא נקודות מאחדות בין הסוגיות, ומן הנקודות המאחדות גזר נפקא-מינות; פעולה אנליטית והדר סינטטית זו, נעשתה אף בין סוגיות ממוניות לסוגיות איסוריות. הרבי מליובאוויטש מסביר שם כי על אף התלהבותו של ה"עולם" מזיכרונו הפנומנאלי של הרוגוצ'ובר הרי ש"גדולתו האמיתית היא שכל דבר שלמד הוא קישר זאת ויצר ממנו ענין כללי בתורה".²⁷ לרב משה גרוסברג החלוץ בהוצאת ספר העוסק בשיטתו של הרוגוצ'ובר,²⁸ כותב הרבי אגרת בה נכתב אודות ביטול המחיצות אצל הרוגוצ'ובר בין חלקי התורה, בין תורת הנגלה לפנימיות, ובין אלו לחלק שהינו ההלכה למעשה: "ונקודה מיוחדת, אשר [הרוגוצ'ובר] ביטל המחיצה שהעמידו בתורה אחת שלנו בין הענינים שבהלכה לשאר חלקי התורה, נוסף על המחיצה בין הנגלה לתורה והפנימיות לתורה, וגם בזה הרחיב דקות עניין פסק דין בפועל, כמובא בכמה מקומות בספרו ובשו"ת שלו".²⁹

אם נשוב אפוא לדברינו אודות פעולת ההפשטה, נטען כי פעולה זו מזכירה במידת מה את "פרויקט" ההפשטה הפילוסופי של הרמב"ם במורה נבוכים. אולם לפי הרמב"ם אף אם ירבו ההפשטות הרי שביחס לבורא – אם נעבור ללשון קבלית – "לית מחשבה תפיסה ביה כלל";³⁰ לכן תכלית ההפשטות, אם נעבור ללשון חסידית, היא להתקרב אל ה'אין' הא-לוהי שם "אע"ג דלית מחשבה תפיסא בי... ברעותא דלבא שלמעלה ממחשבה הוא נתפס בודאי".³¹ וכמו בדברינו שההפשטה מסוגלת הרחבה, הכללה והכלה, ולהוות גשר בין שפות שונות, עולמות שונים וסוגות שונות, כך ההפשטה המוחלטת שלמעלה מכל קטגוריה, ואף למעלה מכל הפשטה (באשר גם שימוש במושג 'הפשטה' היא נפילה לקטגוריה מסוימת), מאפשרת את הקרבה אל ה'אין' הא-לוהי היכול להכיל את היש כולו שהרי "מלוא כל הארץ כבודו". ה'אין' הא-לוהי פתוך לאורכו ולרוחבו של ה'יש' כולו והוא המאפשר ליצור את הגשר

²⁶ קידושין ג, ב.

²⁷ שיחות קודש תשל"ו, חלק א, עמ' 140.

²⁸ הרב משה גרוסברג, צפונות הרוגאטשובי: בירורים במשנתו – הלכה ועיון, ירושלים תשי"ח.

²⁹ מתוך אגרות הקודש – מילואים, מהשנים תרפ"ה-תשל"ה. בהכנה לדפוס. פורסם על ידי ועד

הנחות בלה"ק בב' אדר תשע"ב.

³⁰ ראה בתחילת 'פתח אליהו' של ספר הזוהר.

³¹ האדמו"ר הצמח צדק, אור התורה, במדבר כרך ג, הוספות חקת, עמ' 56.

האמיתי בין שפות שונות, עולמות שונים, וסוגים שונים של בני-אדם.

עולם אחד

לסיום עיסוקנו באחדות הסוגתית בתורתו של הרוג'צ'ובר, נביא את דבריו של הרב משה שלמה כשר, בנו של הרב מנחם מנדל כשר ושותפו לפרויקט הוצאת ופענוח כתביו של הרוג'צ'ובר. ראוי לשים לב כי כמו הרבי המציין שהרוג'צ'ובר ביטל את "המחיצה בין הנגלה דתורה והפנימיות דתורה", אף הרב משה שלמה כשר מזכיר את תורת הקבלה כחלק מן האיחוד של הרוג'צ'ובר בין הסוגות התורניות השונות; לדברים אלו נתייחס בהמשך המאמר. הרב משה שלמה כשר מדגיש לא את הקשרים השונים בין חלקי התורה השונים אלא את הנקודה האחת היוצרת אותם:

עולם המחשבה בשבילו [=בשביל הרוג'צ'ובר] הוא עולם אחד. אין הוא רואה סוגי מחשבה רבים שאין לערבבם. הוא הסתכל בתורה ומצא בה את כל צורות ההגות, אם זו קבלה ואם הם מונחים פילוסופיים. אף על פי שעולם המחשבה נראה כאילו מחולק ומסווג לסוגים וצורות; כל צורת-מחשבה יש לה המסגרת שלה ובשום פנים אין להרחיבה ולהכניס בה מסממני סוג-מחשבה אחר. ברם ראייה זו אינה אלא ראייה מתוך מבט ראשון על פני השטח, הרוג'צ'וברי חדר מתחת לשכבה ומשם נתגלתה לו כל האמת שבעולם המחשבה. והאמת הלא אחת היא. לא קיימים עולמות-מחשבה פרודים, קיימים רק ביטויים שונים של אותו עולם האחד, שהוא עולם התורה "נסתכל בתורה וברא את העולם". אף עולם העשייה שמסתכלים בו במבט ראשון, כלום הוא לא נראה כאילו עולמות רבים מצויים בו? על אדם הוא הווייה יחידית, וכביכול נבדלת מהווייה אחרת. ואף על פי כן אין זה אלא עולם אחד. כל הפרודות הם בבואות המשתקפות מתוך עולם-יחיד בלבד. פעולות רבות בלתי מזדהות ושונות במהותן נפעלות באדם, אך המניע את הפעולות הוא כח אחד ויחיד. אלא שהנראה היא הפעולה והבלתי נראה הוא הכח, וכל עוד לא חודרים מתחת לשכבה נראות רק הפעולות וממילא אי-ההזדהות. אולם כשמגיע אל הכח, כאן מתגלה האחידות. כך הוא עולם התורה. מתחת לכל הנחה-מחשבה יצוקים היסודות, ועל אותם היסודות בנוי כל אותו בנין-ענק המכיל בתוכו היכלות הרבה ופרוזדורים, טרקלינין ואכסדראות. ואף היסודות הם למעשה רק יסוד אחד "כל התורה כולה עניין אחד". כמשל האילן וענפיו המרובים, כל ענף פונה לצד אחר, אלא שכולם גם יחד שואבים את חייתם מן השורש האחד והסמוי. תפיסה זו משמעותה, זרם החיים העובר בכל שלוחותיה של התורה. השלוחות אמנם רבות אך הזרם העובר בהן הוא אחד. כאותו

זרם-חשמל העובר ברבבות חוטים ואין תופסת אלא את החוטים, וממילא אי האחדות שבהם. אבל בעיקרו של דבר קיים רק הזרם המאחד את כל החוטים המשמשים לצרכים שונים. והרי אף האדם מורכב מחלקים שונים, אלא שזרם החיים הפועל בו הוא אחד המספק לכל החלקים מדת חיים.³²

האחדות מצויה הלכה למעשה בעולם המחשבה ובעולם, באדם ובכל הקיים. חשיפת ה'אין' הא-לוהי שמפעם בכל ה'יש', מוצא את ה'יש' רך יותר ולכן מקבל יותר. ה'ריקות' של ה'יש' שמתגלה אם רק מביטים על ה'אין' שמחיה את ה'יש', מאפשרת למערכת מושגים "יישית" להפסיק מלתפוס עצמה כסגורה בתוך עצמה ולהכיל עוד ועוד עולמות אשר כולם מתגלים כיחסיים בעומדם מול בוראם, אשר הוא ה'יש' האמתי. חשיפת ה'אין' המהווה את ה'יש', היא מינה וביה אף ריכוך הפירוד בין עולמות שונים, ומציאת האחדות שבהם.

ד. הקדש – "הדבר הוי נמשך": על אחדות הלכה, אגדה, מורה נבוכים ותורת החסידות

מקור הפעולה הנמשכת

כמו המונחים 'חומר' ו'צורה', אף הרעיון של 'פעולה נמשכת' הנידון במאמר זה (שהתחלנו לגעת בו בפעולה הנמשכת של הנישואין) ומשמש מתודה למדנית המצויה פעמים רבות בספריו של הרוג'וז'ובר, מקורו מן המורה נבוכים; המקור הוא רעיון פילוסופי-תיאולוגי המופיע שם. ואמנם, הרב מנחם מנדל כשר מאריך במפענח צפונות לבאר עניין זה; הפעולה הנמשכת ה'הלכתית' יוצאת מתוך הפעולה הנמשכת הא-לוהית.³³ הדברים מבוססים על דברי המורה נבוכים, בפרק סט של החלק הראשון, הכותב אודות יחס המציאות לקב"ה: "בתוקף מציאותו של הבורא עצמו – הכל נמצא, והוא מספק את המשך קיומו על-ידי העניין המכונה "שפע"... אילו הנחנו שהבורא נעדר – היתה המציאות כולה נעדרת".³⁴ דברי הרמב"ם אודות השפע הנמשך שמקיים את העולם בכל רגע, אשר בהיפסקו חלילה, דין המציאות כולה

³² 'פרקי מבוא' לצפנת פענח בראשית, עמ' 13-14.

³³ ראה במפענח צפונות, תחילת הפרק החמישי.

³⁴ מורה נבוכים, חלק ראשון, פרק סט. בתרגומו של מיכאל שורץ. בהודמנות זו כדאי לציין שתרגומו של שורץ למורה נבוכים בהיר ושווה לכל נפש, וכל דורש ימצאהו באתר האינטרנט

להתפוגג, עומדים כנגד תפיסת כת המדברים (הכלאם), עמם מתפלמס הרמב"ם.³⁵ באחד המקומות בהם דן הרוג'ובר ב'הקדש' כ'פעולה נמשכת', מפנה הרוג'ובר מפורשות לרעיון זה מן המורה נבוכים; משם למדים "גזרה שווה" לשאר המקומות בהם הרוג'ובר משתמש ברעיון של הפעולה הנמשכת: כשאדם מקדיש דבר מה ועושהו מחולין קודש, נותרת בידו האפשרות להישאל עליו; בדרך זו יכול הוא לבטל את מציאות הקודש שניתנה על ידו בדבר זה. הרוג'ובר כותב על הלכה זאת כך: "כל דבר שנעשה ע"י דיבור ויש בהאדם כח לבטל הדבר, הדבר הוא נמשך וכל רגע ורגע הוא מציאות חדשה, וכמו הקדש כיון שקיימא לן יש שאלה להקדש הוא כל רגע ורגע הקדש חדש".³⁶ הרוג'ובר קובע כלל כי בכל מקרה בו דבר שנוצר על ידי דיבור ויחד עם זה יש באפשרותו של המדבר לבטל את אותו הדבר, סימן הוא כי דיבור זה אינו פעולה חד-פעמית אלא זוהי המשכה של מציאות חדשה בכל רגע ורגע. רק בדרך זו ניתן להסביר את אפשרותו לבטל את דיבורו; לו היינו אומרים כי דיבורו מטביע קדושה בחפצא בפעולה חד-פעמית וקבועה, הרי שהחפצא כבר קודש, וכיצד ניתן להישאל על חפץ שכבר נקבעה קדושתו? קא משמע לן כי הפעולה נמשכת ומתחדשת בכל עת, וכל רגע ורגע נוצרת מציאות חדשה. הישאלות על הדבר וביטול קדושתו מתאפשרים רק משום שניתן למנוע את התחדשות מציאות הקדושה בחפץ, ולא משום שניתן לעקור את מציאות הקדושה ממנו. במקום אחר כותב הרוג'ובר את אותו הרעיון ושם כבר "מגלה" לנו משהו בנוגע למקורו: "כמו שכתב רבינו [=הרמב"ם] בספר מורה נבוכים חלק א פרק סח [פרק ט] וכו' גבי הקדש דפעולת המקדש עושה פעולה תמיד בהקדש כיון דאם נשאל עליו בטל ממנו ההקדש".³⁸ מדברים אלו אנו נחשפים לעובדה כי הרעיון התיאולוגי מן המורה נבוכים עומד בבסיס ה'פעולה הנמשכת' ההלכתית. הרוג'ובר מסביר כאן כי הרעיון של הדיבור הנמשך של המקדיש אשר בהיפסקו (במידה וישאל על ההקדש) יתבטל ההקדש, הוא כאותו הרעיון של השפע הא-לוהי הנמשך, שבהיפסקו מתבטלת המציאות.³⁹

³⁵ ראה מורה נבוכים, שם, בסוף הפרק.

³⁶ צפנת פענח מהדורא תנינא, יב, ע"ב.

³⁷ על פי תיקונו של הרב מנחם מנדל כשר, מפענח צפונות, עמ' 121.

³⁸ צפנת פענח תרומות, עמ' 6.

³⁹ יתכן וניתן להציג את הדברים בצורה דומה על פי דבריו של הרב עמיאל המונה שני סוגי 'גרימה' – 'סיבה', ו'בנין': "המונח הזה גורם, גרמי, גרמא, השתמש לה גם למושגים שונים... יש הבדל

בהמשכו של המקור הראשון שהבאנו מהרוגוצ'ובר בנוגע להקדש, מובא מאמר חז"ל השופך אור נוסף על דבריו אודות פעולת ההקדש: "וזה רוצה לומר הך דשבת דף קיט ע"ב מנין שהדיבור כמעשה שנאמר בדבר ה' כו' והדיבור רוצה לומר הנהגה, ואם ח"ו יסלק הנהגה יתבטל כל המציאות לגמרי".⁴⁰ הרוגוצ'ובר מביא את מאמר חז"ל כי הדיבור הוא כמעשה - זאת על פי הפסוק "בדבר ה' שמים נעשו"⁴¹ - ומסביר, בדומה לדברי המורה, כי אם יסתלק הדיבור הא-לוהי ('הנהגה א-לוהית' לדברי הרוגוצ'ובר, ונראה כי לפי המורה נבוכים המובא התרגום יהיה 'שפע א-לוהי') "יתבטל כל המציאות לגמרי". דברים אלו מהדהדים את דבריו המפורסמים של אדמו"ר הזקן בשם הבעל שם טוב, בפתיחת 'שער היחוד והאמונה' של ספר התניא, על הדיבור הא-לוהי כאותו 'שפע' של העולמות עליו דיבר הרמב"ם, אשר "אילו היו האותיות [הדיבור הא-לוהי] מסתלקות כרגע ח"ו וחוזרות למקורן היו כל השמים אין ואפס ממש והיו כלא היו כלל".⁴² ראוי לציין כי רעיון זה של השפע הא-לוהי הנמשך מחדש בכל יום תמיד, פותח ביתר שאת בתורת חסידות חב"ד.

פעולה נמשכת - מן החסידות ואליה

לאור הדברים האחרונים נעלה את השאלה הבאה: האם בלמדנותו של הרוגוצ'ובר (שניתן גם למצוא בה מוטיבים קבליים מובהקים כמו שנראה בחלק הבא של המאמר) משולבים רעיונות מתורת חסידות חב"ד? הרוגוצ'ובר, צריך לומר, היה שייך לחסידות חב"ד-קפוסט והיה בקשר הן עם אדמו"רה והן עם אדמו"רי חסידות חב"ד-ליובאוויטש; אף דומה כי הערכתו למייסד חסידות חב"ד, היא הערכה שאיש לא זכה

גדול בין המושגים סבה ומסובב ובין המושגים יסוד ובנין, כי להסבה אנו זקוקים רק טרם שנתהוה המסובב, אבל כיון שכבר נתהוה, אז אפילו אם נתבטלה הסבה לא נתבטל המסובב והוא עומד בתקפו, לא כן מה שהוא בבחינת "יסוד ובנין" שכדברי הרמב"ן בב"ב בר"פ המוכר את הבית שאם "נפל היסוד נפל הבנין" (המידות לחקר ההלכה, חלק ראשון, עמ' צג). על אף שבסוגייתנו ניתן להמיר את הפעולה החד-פעמית במושג 'סיבה', ואת הפעולה הנמשכת והמתחדשת במושג 'בנין', הרי שבנידון דידן נראה כי הרוגוצ'ובר בחר ברעיונות להם אין תחליף טרמינולוגי ורעיוני אמיתי: נראה והרוגוצ'ובר רוצה לומר כי הישאלות על הקדש אינה מיטוט הבנין, אלא סך-הכל אי-התחדשות של דיבור המקדש.

⁴⁰ צפנת פענח מהדורא תנינא, יב ע"ב.

⁴¹ תהלים ל"ג, ו.

⁴² תניא שער היחוד והאמונה, פרק א. כדאי לשים לב לסגנון ה"ח"ו" המשותף הן לאדמו"ר הזקן והן להרוגוצ'ובר.

לה מפי הרוגצ'ובר מלבד הרמב"ם, והוא כותב בתשובה הלכתית כך: "והכלל, כמעט כל מקום שפסק הגאון האמיתי מלאדי ז"ל – אמת".⁴³

תשובתו של החוקר וחסיד חב"ד הרב יהושע מונדשיין ברורה; טענתו היא כי "ההקבלות לתורת חב"ד הן כמעט בכל ענין וענין", בספריו של הרוגצ'ובר, "ואנן קיימא לן ש'המקרה לא יתמיד".⁴⁴ ברור אם כן, לשיטתו של הרב מונדשיין, כי הקשר של שיטתו של הרוגצ'ובר לתורת חב"ד אינו 'מקרי' כי אם 'עצמי'. הרב מונדשיין מוסיף וכותב, כי לו הרב מנחם מנדל כשר היה חוקר את מקורותיו הפילוסופיים של הרוגצ'ובר מנקודת מוצא חב"דית זו, אזי "לא היתה שום פליאה מעיקרא על דביקותו [של הרוגצ'ובר] ב'מורה' ועל שמתאים שיטה זו ומאחדת עם תורת הסוד ואף מפרש את דברי הרמב"ם על פי הקבלה שכל האמון על תורת חב"ד מכיר בכל אלו כהנחות יסוד".⁴⁵ גם ר' הלל צייטלין טען לקשר בין יחסו של הרוגצ'ובר למורה נבוכים לבין היותו שייך לעולם החב"די: "בחב"ד שררה הערצה ל"מורה נבוכים", ומחב"ד באה לו ל"עילוי מרוגצ'וב" ירושה זו".⁴⁶

עם זאת, חשוב לציין כי בדבריו של ר' הלל צייטלין אין טענה על אינטרפרטציה חב"דית למורה נבוכים בספריו של הרוגצ'ובר. הרב מונדשיין לעומת זאת מזכיר רשימת נושאים שהתבארו ב'מפענח צפונות' על פי הפילוסופיה הרמב"מיסטית ועליהם הוא כותב כי "כל דורשם ימצאם כדמותם ובצלמם מבוארים לעומקם בתורת חסידות חב"ד"; אחד מן הנושאים הללו הוא ש"ההתהוות היא פעולה נמשכת".⁴⁷

אולם בכיוון ההפוך, בכיוון השפעתו של הרוגצ'ובר על חסידות חב"ד, ההשפעה גלויה ומפורשת בכתובים: הרוגצ'ובר מופיע אין ספור פעמים בשיחותיו של הרבי

⁴³ שו"ת צפנת פענח החדשות, חלק ראשון, עמ' קד.

⁴⁴ 'לדמותו החסידית של הרוגצ'ובי' בתוך מגדל עז, עמ' צח.

⁴⁵ מגדל עז, שם. על פירוש דברי הרמב"ם על פי הקבלה ראה להלן.

⁴⁶ כפר חב"ד, שם. ראוי לציין כי טענתו של ר' צייטלין מקבלת משמעות רבה על רקע העובדה ששניהם גדלו באותה הסביבה הן הגיאוגרפית (איזור רוגצ'וב) והן הרוחנית (זרמי חב"ד-קאפוסט), והיו בני אותו הדור. ראה את דבריו של ר' צייטלין: "לא זכיתי להכיר את העילוי מרוגצ'וב באופן אישי, אבל את הסביבה שבה הוא גדל – הן בגופו והן ברוחו – הכרתי היטב. הסיבה להכרתי המצויינת את הסביבה הזו היא פשוטה ביותר: גם אני עצמי נתגדלתי שם!" כפר חב"ד, עמ' 56. על הקשר בין חסידות חב"ד למורה נבוכים, ראה בספרו של הרב ד"ר יעקב גוטליב שכלתנות בלבוש חסיד, רמת גן תשס"ט, בארבעת הפרקים הראשונים.

⁴⁷ מגדל עז, שם.

מליובאוויטש.⁴⁸ ועד כדי כך הגיעו הדברים, שהמושג 'פעולה נמשכת' של הרוגוצ'ובר מובא אצל הרבי גם באגרות,⁴⁹ בברכות⁵⁰ ואף במאמרים חסידיים.⁵¹ אנו חוזים כאן בגלגולו של מושג שהתעצב בלמדנות הפילוסופית של הרוגוצ'ובר ומצא עצמו תורם לעיצוב השיח החסידי.

אם נשוב לדין 'הקדש', נראה כיצד בדבריו של הרבי אודותיו, ניתן למצוא פירוש לדברי הרוגוצ'ובר מנקודת מבט חסידית; עם זאת, אין בדברי הרבי על אתר טענה מפורשת כי הרעיון החסידי נמצא בדבריו של הרוגוצ'ובר. דברי הרבי מגיעים לאחר דיונו ברעיון כי "תכלית כל הבריאה היא לעשותה הקדש. זאת אומרת לעשות את כל העולם דירה לו יתברך".⁵² הרבי מדבר כאן בלשון 'הקדש' וברעיון הטמון עמוק ברעיון של 'הקדש': הרעיון כי צריך לעשות כל דבר ודבר קדוש ולשם שמים; כמובן שאין מדובר כאן בגדרים ההלכתיים המצויים בדין הקדש. בדברים אלו מבאר הרבי כמה קשרים בין דין 'הקדש' לבין הבריאה כולה, כשאחד הקשרים הוא בכך שכפי שהדיבור הא-לוהי הבורא את העולם הוא פעולה נמשכת כך גם דיבור המקדיש הוא 'פעולה נמשכת'. הרבי פותח עם דברי אדמו"ר הזקן בשם הבעל שם טוב שהזכרנו לעיל, על אודות התהוות העולם הנמשכת:

יסוד עיקרי בשיטת הבעש"ט הוא: לעולם ה' דברך נצב בשמים. ופירש הבעש"ט ז"ל כי דברך שאמרת יהי רקיע בתוך המים וגו' תיבות ואותיות אלו הן נצבות ועומדות

⁴⁸ ראה בספרים רזין דאורייתא - ערכים בתורת הרגצ'ובי עם ביאורי הרבי (ביתר עילית תשס"ח), והצפנת פענח במשנת הרבי (ניו יורק תשס"ג). ראוי גם לציין את הקשר האישי שהיה לרבי עם הרוגוצ'ובר שבא לידי ביטוי בהתכתבויות ביניהם (ראה למשל את האגרת הראשונה בסדרת אגרות קודש של הרבי). חסידים מספרים כי הרוגוצ'ובר אף הסמיך את הרבי לרבנות (ראה אצל יאיר בורוכוב, הרוגוצ'ובי: סיפור חייו של גאון הגאונים, שר התורה, רבי יוסף רוזין זצ"ל, תשס"ה, עמ' 238), אולם ראה אצל יחיאל הררי, סודו של הרבי, תל אביב 2013, עמ' 304 הערה 15, שם מובא כי ישנם מקורות הטוענים אחרת.

⁴⁹ ראה באגרת ברכה את הדברים הבאים: "אשר דברי צדיקים קיימים ופועלים פעולתם ועד לפעולה שלימה, פעולה נמשכת" (לקוטי שיחות [ביידיש], חלק טו, עמ' 510). בתחתית העמוד ישנה הפניה למקור המושג: "פעולה נמשכת: ראה מפענח צפונות פ"ה".

⁵⁰ "ותהא פעולה נמשכת בהצלחה רבה" (הרב שלום דבער לוין, ספריית ליובאוויטש - סקירת תולדותיה על פי מכתבים תעודות וזכרונות, ניו יורק תשנ"ג, עמ' קצט).

⁵¹ ראו למשל תורת מנחם מאמרים מלוקטים, חלק ד, עמ' 78 וכן עמ' 245. ראוי לציין כי ל'מאמרים' של האדמו"ר יש את המעמד הרוחני הגבוה ביותר בקורפוס הספרותי החב"ד.

⁵² לקוטי שיחות, חלק ד, עמ' 1254.

לעולם בתוך רקיע השמים להוותם, כי אילו היו מסתלקות ממנה כרגע ח"ו היתה נעשית אין ואפס ממש כמו קודם הבריאה. וכמו שהוא בהרקייע, כך הוא בכל פרטי הנבראים, אשר כל קיומם הוא רק מצד הכח אלקי שמהוה אותם תמיד. וגם ביסוד זה ניכרת שייכות הבריאה ל"הקדש". הפעולות הנעשות ע"י דיבור האדם, אמרה תורה אשר יכול לחזור מהם רק תוך כדי דיבור ולא אח"כ. אמנם בהקדש יש דין מיוחד והוא: יש שאלה בהקדש, שע"י שאלתו עוקר את ההקדש ונעשה חולין כמו שהי[ה] קודם שהקדיש. ומוכן מזה אשר פעולת ההקדש שבאה מהדיבור אינה פעולה שנגמרת מיד דאינה קשורה להפועל, כי אם, היא פעולה נמשכת, וקשורה בהפועל אותה, ולכן יש שאלה בהקדש, כי זהו עוד יותר מתוך כדי דיבור, כי אם בתוך הדיבור, כי הפעולה (הדיבור) לא נגמרה עדיין.⁵³

אם אצל הרוגז'ובר הוסברה פעולת ההקדש לפי התיאולוגיה הרמב"מיסטית, הרי שאצל הרבי היא מוסכרת על פי התיאולוגיה החסידית שאומרת דבר דומה.⁵⁴ אולם

⁵³ לקוטי שיחות, חלק ד, שם. ההדגשות במקור.

⁵⁴ כמוכן שניתן לעמוד על הבדלים גדולים בין גישת הרמב"ם לגישת חסידות חב"ד לנושא (וראה על כך בהמשך על השאלה האם הדגש הוא על ההימשכות או על ההתחדשות). אולם כפי שנראה להלן, הגישה המבדילה והמחלקת נכונה מתוך התבוננות דרך הפרדיגמה של הבינה; פרדיגמת החכמה, לעומת זאת, מצביעה על מקום עמוק יותר שבו הדברים מתאחדים למרות ההבדלים הנמצאים ברובד היותר שטחי. בהקשר זה, ראה את דבריו של הרב יצחק מאיר מורגנשטרן על החשיבות הרבה להוסיף ללימוד בתורת הנגלה (בינה) גם לימוד בחכמת הנסתר (חכמה): "דמתוך שהורגלו לילך בתורת הנגלה שדרכה בדרך הבינה המפרדת השיטות באופן שכל שיטה נדרשת לעצמה מבלי עירוב וזולתה, ולא הורגלו לילך בדרך החכמה שענינה לייחד השיטות, יבאו לדמות בלבם נחלקו צדיקי הדורות בדרכי העבודה, דכל אחד מצדיקי הדורות שגילה והמשיך דרך בעבודת ה', הנה לדעתו בהכרח שדרכו היא לבדה דרך האמת, וכל שאר הדרכים שגילו שאר הצדיקים אין להם מקום כלל, ומדמה כאילו שאכן נחלקו הצדיקים במחלוקת אמיתית בדרכי העבודה, באופן שאין מקום כלל לעשותם כאחדים ולומר דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, ומזה עלול להשתלשל עון שנאת חנם וכו', כי מן הבינה דקדושה ששורשה בסוד הצמצום הקדוש, עלול ליפול להשתלשלות הצמצום עד למקום בי"ע, דמתוך שדרכו לבחון כל שיטה לעצמה באופן שהיא סותרת לזולתה, ידמה שדרכו היא לבדה האמיתית, וכל הדרכים שזולתה מושללים ומפרכים מכל וכל, והואיל ועל פי שכלו נדמה שכל שאר השיטות והדעות זולתו סותרים ומנגדים לשיטתו ולדעתו, ואין להם מקום בקדושה, קשה עליו לסובלם, ומזה משתלשל שנאת חנם לשון הרע שקר ושפיכות דמים, וכמה וכמה עבירות חמורות ח"ו, אשר בעוה"ר הם שהחריבו בית מקדשנו ועדיין מרקדים בינינו. ובזה גופא איכא תרתי לריעותא, הן כי יפול הנופל לשנאת חנם וכו' כנ"ל, והן דאתי לזלזולי בחכמי האמת שדרכם לייחד השיטות כדרך החכמה, ובלבו יבזו להם באמרו כי המה לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, דמדמה בנפשו כי המה מערבים השיטות מתוך בלבול הדעת ולא מתוך בהירות האמת, ובאמת לו חכמו ישכילו כי ההיפך

הניסוח החסידי מוסיף הבנה רבה לדין ההקדש הרוגז'וברי משום שבניגוד לרמב"ם המדבר על שפע א-לוהי, החסידות מסבירה שפע זה כדיבור א-לוהי; כשדנים ב'דיבור א-לוהי' ולא ב'שפע א-לוהי' קל יותר לקשר זאת להקדש שם הפעולה היוצרת היא פעולת הדיבור. נראה ומשום זה הוסיף הרוגז'ובר לדברים אלו גם את המדרש (המסתמך על הפסוק) המסביר את השפע הא-לוהי כדיבור של א-לוהים.⁵⁵ אנו רואים אם כן, שפעולת ההקדש הנמשכת ניתנת להתבאר הן על ידי המורה נבוכים והמדרש (וכך בוחר הרוגז'ובר לבאר אותה) והן על ידי תורת החסידות (ובה בוחר הרבי לבאר את הדברים).

נחתום את דברינו על אודות פעולת ההקדש כפעולה נמשכת, בדברים נוספים של הרבי על חידושו של הרוגז'ובר. הסבר זה מופיע באותו המקום בו ראינו לעיל את דברי הרבי כי נישואין היא פעולה נמשכת משום ש"בכל חיבור של שני הפכים, צריכה הפעולה שיצרה את החיבור להימשך בתמידות", ו"יחוד דכר ונוקבא הוא

הוא הנכון, דכבר אמרנו שאחר שהקדים לעמול על אמיתות ההבנה של כל שיטה ושיטה על בוריה, דהיינו אחר שהקדים לילך בדרך הבינה והבין כל שיטה על מתכונה בתכלית העמקות והבהירות, או אז בהכנסו לפני ולפנים תוך היכל המלך, ויטעם מעט מן האור הגנוז כי טוב, יאיר בנפשו השכל האלהי להבין פנימיות הענינים, ובדרך ממילא יבא לייחד השיטות, בידעו דכולם לדבר אחד נתכוונו, וכל צדיק גילה פנים אחרים בפנימיות הדברים, ואינם כחולקים אלא כשני צידי הפנים שהם שתי שמות א"ל אשר מבין שניהם דייקא יאירו ש"ע נהורין דהארת הפנים, והיינו דמתוך התפסת ההשגה בריבוי גוונים ובכמה מיני שכליים, הנה כאשר יעלה האופן בתוך האופן, כולי האי ואולי יזכה ליגע מעט בעצמיות ההשגה, שאינה נתפסת באותיות להיותה למעלה מגדר אותיות כי אם באובנתא דליבא תלייא" (ים החכמה תשע"א, מאמר ג' מידות בתלמוד תורה, עמ' תקמב-תקמג). כפי שראינו לעיל ביחס בין המושג לדבר אותו הוא להביע, הרב מורגנשטרן כותב כאן כי "עצמיות ההשגה" היא למעלה מן ההגדרות ו"אינה נתפסת באותיות". על פי דברי הרב מורגנשטרן ניתן להסביר את הסיבה לכך שחוקרים נוטים לעיתים קרובות לבקר גישות הרמוניסטיות; אולם הגישה ההרמוניסטית נוצרת מתודעה קבלית עמוקה ומתוך פרדיגמה של החכמה, ובשפיטתה מן הפרדיגמה האנליטית של הבינה יש אינקומנסרביליות (=חוסר אמת מידה משותפת) פרדיגמית. הדברים האמורים על פרדיגמת החכמה לעומת פרדיגמת הבינה, נכונים גם בנוגע לטענת מאמר דידן על אודות האחדות בין הסוגות השונות, אל מול טענות היכולות לבקר מהלך זה.

⁵⁵ וראה את דבריו של הרמב"ם שגם כן מסביר את השפע הא-לוהי כדיבור: "כל דבר הנוצר מלפניו יתעלה ייחס לדברו: בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם" (מורה נבוכים, חלק ראשון, פרק כג). הרמב"ם, כמובן, מוסיף כי מדובר על משל בלבד כשהנמשל הוא פעולת המלאכים הנעשית על ידי דיבור, כשלמעשה "כל מעשיו ברצונו גרידא, ואין שום דיבור כלל" (מורה נבוכים, שם).

חיבור ב' הפכים". לפני שהרבי מביא את דוגמת הנישואין, מביא הרבי את דוגמת ההקדש כהוכחה לתזה זו כי בחיבור הפכים הכרחי הדבר כי הפעולה המחברת אותם תהיה פעולה נמשכת: "וכמו בהקדש אשר "כיון שקיימא לן יש שאלה להקדש הוי כל רגע ורגע הקדש חדש"... כי קדושה ענינה הבדלה והפרשה, ובמילא – חיבורה עם הגשם הוא חיבור ב' הפכים".⁵⁶ מן המקור הראשון של הרבי על אודות ההקדש למדנו (על פי דברי הרוגוצ'ובר) מפעולת הבריאה על פעולת ההקדש, וכעת נראה כי במקור האחרון ניתן ללמוד מפעולת ההקדש על פעולת הבריאה: הסיבה שהקב"ה "מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית" בפעולה נמשכת ותמידית בכל רגע ורגע, היא משום שפעולת הבריאה הנובעת מא-לוהים היא חיבור בין הא-לוהים האין סופי והמוחלט אשר "אין עוד מלבדו" אל הבריאה הסופית והיחסית אשר קיימת אך קיום קלוש כרטיטה קלה בים של אין סוף. חיבור זה הוא חיבור בין שני הפכים, וכפי שהרבי הסביר בנוגע ל'הקדש', חיבור כזה זקוק להימשכות תמידית.

ה. מצוות תפילין של ראש – "היא דבר הנמשך": על אחדות קבלה והלכה

קבלה והלכה בתורת הרוגוצ'ובר

כפי שראינו לעיל במכתבו לרב גרוסברג, נהג הרבי מליובאוויטש להדגיש לא פעם באגרותיו ושיחותיו עם העוסקים בתורתו של הרוגוצ'ובר, את השפעת תורת הקבלה על תורתו של הרוגוצ'ובר.⁵⁷ בשנת תשי"ט כתב הרבי לרב מנחם מנדל כשר כדברים הבאים: "הגאון הרגזובי למד גם קבלה. וכידוע לכמה מאלה ששוחחו אתו פא"פ, אף שאין מציין לספרים אלו בפירוש [לבד - מה שמצאתי לע"ע - בפירושו לרמב"ם הלכות ע"ז פרק י"ב הלכה ו'], ואולי גם ע"ז י"ל [=על זה יש לומר] לא ראינו אינו ראי[ה], ויש לחפש ציונים אלו בפרט בכת"י [=בכתב יד] שלו על התורה".⁵⁸ ואמנם, כשנה לאחר כתיבת מכתב זה, יצא לאור הספר צפנת פענח על ספר בראשית (שנת תש"ך) המכיל חומר רב מכתבי ידו של הרוגוצ'ובר על התורה, ושם ניתן לראות כי הרוגוצ'ובר אכן מפנה בפירוש אל האר"י.⁵⁹ השאלה היא מה משקלו של כיוון

⁵⁶ לקוטי שיחות, חלק ה, עמ' 178. בהערה 38. ההדגשות במקור.

⁵⁷ ראה גם את שיחתו של הרבי עם הרב גרוסברג בהמלך במסיבו, חלק ב, עמ' רנט.

⁵⁸ אגרות קודש, יח, ו'תתקג.

⁵⁹ ראה את הדברים הבאים שכותב הרוגוצ'ובר על יוסף: שהיה "מקבל ומשפיע בב"א [=בבת אחת],

ההשפעה הקבלי על התהוות שיטתו של הרוג'ובר.⁶⁰

כפי שאנו רואים במכתב לרב כשר, הרבי מפנה אל פירושו של הרוג'ובר לרמב"ם בהלכות עבודה זרה, פרק יב, הלכה ו, שם מופיע מקור קבלי מובהק; הדברים מופיעים כבר בתחילת ספרו המודפס הראשון – 'צפנת פענח' על חלקיו הראשונים של משנה תורה לרמב"ם: בפרק המדובר בהלכות עבודה זרה, עוסק הרמב"ם באיסור גילוח פאות הראש, ובהלכה דידן כתב כי "פאה זו שמניחים בצדעים לא נתנו בו חכמים שיעור, ושמענו מזקנינו שאינו מניח פחות מארבעים שערות". הכסף משנה כתב על הדברים האחרונים כי "הטור כתב בשם רבינו ארבע במקום ארבעים, נראה שכך היה כתוב בנוסחתו לשון רבינו". אם כך, בגרסת הרמב"ם שלפנינו נראה שצריך להשאיר מינימום ארבעים שערות בפאה, ואילו לפי גרסת הרמב"ם שעמדה לפני בעל הטורים המינימום הנקבע הוא ארבע בלבד. הרוג'ובר מכריע לקולא כגרסת הטור בנימוק מפתיע: "הטעם משום שמבואר בספרי קבלה דיש לפאה דאדם קדמון ד' שערות, עיין בספר מפתח העולמות". הרוג'ובר מכריע כי מסתבר יותר שהשמועה שמביא הרמב"ם היא שיהודי צריך להשאיר ארבע שערות בלבד בפאה, משום של'אדם קדמון' – העולם שהוא בעצם שורש העולמות כולם וממצע בין האין סוף לעולמות, הדרגה הנאצלת הגבוהה ביותר – יש ארבע שערות.⁶¹ מאחר והאדם דלתתא צריך לשאוף להידמות לאדם דלעילא, הרי שנראה שהמסורת שקיבל הרמב"ם מן הזקנים בנוגע להוראה לאדם דלתתא, היא כנוסחתו של הטור בהיותה תואמת לאדם דלעילא. הרוג'ובר מפנה

כמו אדם הראשון קודם נסירה, גדר אדרוג'ינוס, ורק בכחינת רגל דהיינו יסוד, כידוע מדברי רבינו האר"י ז"ל" (צפנת פענח בראשית, עמ' קמז). חשוב לציין כי מקור זה יחד עם מקורות דומים לו המופיעים בספר זה, אינו מכוונן 'הלכתית', אלא יותר 'אגדתית'.

⁶⁰ הדברים עולים בהמשך לשאלה שעלתה בחלק הקודם על אודות ההשפעה של הספרות החב"דית, המהווה חלק מן הספרות הקבלית, על תורתו של הרוג'ובר.

⁶¹ חשוב להדגיש כי בעוד שברור מאליו שכל דיבור על העולמות דלעילא, ובייחוד על עולם האצילות הא-לוהי, דורש להפשיט את הדברים מגשמיותם ולא לתפוס את הדברים כפשוטם, הרי שבנוגע לשורש העולמות, לאדם קדמון, אף הפשטה זו אינה מספקת. ראה על כך דברי רבי חיים ויטל: "והנה אף על פי שאנו קוראים ומכנים כנויים אלו כגון אדם ראש אונים עינים וכיוצא משאר הכנויים, הנה אינו רק לשכך את האזן לשיובנו הדברים ולכן אנו מכנים כנויים אלו במקום גבוה כזה. אמנם עיקר מקום כנויים אלו הם מעולם האצילות ולמטה שהוא מן אריך דאצילות ולמטה כי משם ואילך יש בחינת פרצוף. אבל ממנו ולמעלה אין בחינת פרצוף כלל רק לשכך את האזן אנו מכנים אליו כנויים אלו" (אוצרות חיים, תחילת שער טנת"א).

ברעיון זה לספר 'מפתח העולמות' למקובל רבי עמנואל חי ריקי, שספרו הגדול 'משנת חסידים' מוזכר לא פעם בספרי חב"ד.

דומה כי מקור קבלי מובהק ומפתיע שכזה המופיע שחור על גבי לבן בשורות הצפנת פענח, חייב לעורר את הלומדים לחפש ולפענח את הרעיונות הקבליים שיתכן ומוצפנים גם בין השורות, ולחפש השפעות נסתרות של תורת הנסתר על שיטתו הלמדנית של הרוגוצ'ובר. נראה כי המשתמש בטיעון קבלי מובהק שכזה הלכה למעשה, אזי גם אם רעיון מעין זה נדיר ביותר בספריו, הרי שפעם אחת כוו בלבד מספיקה כדי להשתכנע כי הפרדיגמה ההלכתית שלו לא מנותקת מזו הקבלית. חשוב להדגיש שדברים אלו לא מובאים אצל הרוגוצ'ובר בתורת 'דרשה', אלא בתורת פסיקה; מה שחשוב כאן כדי לקבוע זאת היא התודעה של האומר: תודעתו של הרוגוצ'ובר בהתבוננותה ביחסים בין האדם דלעילא לאדם דלתתא היא תודעה הלכתית, וזוהי דרכו בפסיקת ההלכה.

אור חדש על דברי הרוגוצ'ובר

אחר הדברים האלה נאמר כי אף במקומות בהם הרוגוצ'ובר לא כיוון בפירוש לרעיון קבלי, שנים אחר כך דרשו בעולם הקבלה עומקים צפונים בדבריו; ועל אף שאין ניסיון לטעון כי במקומות אלו הרוגוצ'ובר כיוון לדברים אלו, הרי שלא מן הנמנע לומר שדבריו מכוונים לדברים אלו.⁶² הדברים אמורים אודות דברי הרוגוצ'ובר כי "תפילין של ראש הלבשה היא דבר הנמשך, דכל רגע ורגע שהוא לבוש מקיים מצוה, מה שאין כן בשל יד המצוה היא מה שלובש".⁶³ במקום אחר מסביר הרוגוצ'ובר במילים אחרות כי בתפילין של יד המצוה היא פעולת "ההנחה או הקשירה", ואילו בתפילין של ראש המצוה איננה פעולת ההנחה, אלא "המצוה שיהיה מונח".⁶⁴ פעולת ההנחה היא פעולה חד-פעמית ומצווה בתפילין של יד; לעומת זאת, היות התפילין מונחות היא "דבר נמשך, דכל רגע ורגע שהוא לבוש מקיים מצוה", והיא הגדרת המצוה בתפילין של ראש. הדברים מסבירים אפוא את לשון הפסוק האומר בשל יד "וקשרתם לאות על ירך", ובשל ראש "והיו לטוטפות

⁶² ראה לעיל הערה 9.

⁶³ צפנת פענח מהדורא תנינא, ע"ד.

⁶⁴ צפנת פענח הלכות תפילין, ד, ה.

בין עיניך",⁶⁵ וכן את לשון הברכות – שמברך בשל יד "להניח תפילין" בשל ראש "על מצוות תפילין" ללא אזכור של פעולת ההנחה.⁶⁶ על פי דבריו של הרוג'צ'ובר יתכן ואפשר להגדיר בצורה נוספת את השוני בין תפילין של יד לשל ראש: בתפילין של יד המצווה היא על הגברא, שהרי בשל יד המצווה היא שהגברא יפעל את פעולת הנחת התפילין כפי שהסביר הרוג'צ'ובר, ואילו בתפילין של ראש המצווה היא על החפצא, שהרי בשל ראש המצווה היא שהחפצא דתפילין יהיו מונחות, ולא שיניחו אותם כאצל יד.

איחוד בין רעיון הלכתי זה – שכאמור מושפע בהגדרותיו מהמורה נבוכים – לעולם הקבלה,⁶⁷ יוצר הרב יצחק מאיר מורגנשטרן, ראש ישיבת 'תורת חכם'

⁶⁵ דברים ו', ח. וראה דבריו של רבי יוסף ענגיל שבחקירתו בדעת הירושלמי (ברכות, ט', ג) מגיע למסקנה דומה לזו של הרוג'צ'ובר בהלכות תפילין: "סברת הירושלמי דתש"י המצוה רק הקשירה על היד אבל גוף מה שמונחין על היד אינו מצוה כלל משא"כ בתש"ר מה שהם על הראש הוא מצוה וכמ"ש וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך דבתש"י רק הקשיר[ה] המצוה ובתש"ר המצוה שיהיו על הראש" (גליוני הש"ס זרעים, נב ע"א). כאן ההזדמנות להעיר אודות הדמיון בין תורתו של רבי יוסף ענגיל לתורתו של הרוג'צ'ובר, עליו עמדו הרב מנחם מנדל כשר (ראה מפענח צפונות, עמ' 33, הערה יט) והרבי מליובאוויטש (ראה שיחות קודש תשל"ו, חלק ב, עמ' 104). לא בכדי דומה שאחרי הרוג'צ'ובר, רבי יוסף ענגיל הוא הלמדן הדומיננטי ביותר בחלקים הלמדניים שבשיחותיו של הרבי). שני הלמדניים החסידיים, הנושאים את אותו השם (יוסף) ונולדו באותה השנה הלועזית (1858), מרבים בחקירות מופשטות-פילוסופיות, ומערבים בדרך שאינה נהוגה בעולם הלמדני אליהם השתייכו מבחינה סוגתית, בין ז'אנרים תורניים שונים.

⁶⁶ הדברים אמורים לפי מנהג האשכנזים. אך משום ונראה שהרוג'צ'ובר נהג כמנהג חב"ד הנוהגים – כמנהג בני עדות המזרח – לברך רק את הברכה האמורה על תפילין של יד, מזכיר הרוג'צ'ובר את דעת הירושלמי המשלימה לדידו את התמונה: "ובזה מדויק מה דאנו מברכין להניח תפילין על של יד ובירושלמי ברכות פ"ב ה"ג אמר שם דעל של ראש מברך על מצות הנחת תפילין ע"ש משום דבשל ראש לא הנחה הוא המצוה רק שיהיה מונח" (צפנת פענח הלכות תפילין, שם). רבי יוסף ענגיל, בהמשך דבריו המובאים בהערה הקודמת, רואה גם כן דרך ירושלמי זה את המסקנה לה שותף עם הרוג'צ'ובר. אולם דומה ודבריו המתייחסים לשתי הברכות המובאות בדעת הירושלמי (לעומת הרוג'צ'ובר המתייחס לדעת הירושלמי רק בברכה על תפילין של ראש), אינם יכול לדור בצוותא יחד עם דרך הצנתנו בגוף המאמר את ברכות התפילין: "וכ"נ להדיא שיטת הירושלמי ברכות פ"ב הלכה ג דעל של יד מברך על מצות תפילין ועל של ראש על מצות הנחת תפילין והיינו דבשל ראש ההנחה מה שהם מונחים על הראש מצוה משא"כ בשל יד" (גליוני הש"ס, שם).

⁶⁷ לאיחוד רעיון הלכתי זה של הרוג'צ'ובר עם רעיון חסידי-חב"די של האדמו"ר הזקן, ראה אצל הרבי מליובאוויטש, לקוטי שיחות, חלק לט, שיחה ב לפרשת ואתחנן.

בירושלים.⁶⁸ תורתו של הרב מורגנשטרן מאחדת תחת כנפיה זרמים שונים מזרמי הקבלה והחסידות, ואותם היא מאחדת עם תורת הנגלה. הרב מורגנשטרן מתייחס לדבריו של הרוגוצ'ובר, אודות החילוק בין תפילין של יד לשל ראש, באחד משיעוריו ב'פנימיות ההלכה' על 'שולחן ערוך הלכות תפילין'; שיעורים אלו מופיעים בספרו 'ים החכמה' לשנת תשס"ז.⁶⁹ בשולחן ערוך אורח חיים סימן לב סעיף ב כתוב על פרשיות התפילין כי ב"ש של ראש יכתוב כל אחת [כל פרשיה] בקלף לבדה, ושל יד כותבן כולם [את כל הפרשיות] בקלף אחד". הרב מורגנשטרן דורש את ההסבר להלכה זו בדרך הפנימיות ובאותיות של קבלה:

וההסבר בזה... שתפילין של יד היא בסוד המלכות ותפילין של ראש בסוד הזעיר אנפין, ופנימיות נוקבא הוא חכמה בסוד "ה' בחכמה יסד ארץ" (מלכות) בבחינה המובא בוהר הקדוש... "אבא יסד ברתא, ופנימיות הזעיר אנפין הוא בינה בסוד "כונן שמים (זעיר אנפין) בתבונה", וכיון שתפילין של ראש פנימיותו בסוד הבינה שהוא סוד הכלים ובבחינת הפירוד על כן מתחלקים הפרשיות לד' קלפים בד' בתיים, והתפילין של יד שפנימיותה בסוד החכמה שענינה גילוי אור הפשוט ובבחינת הביטול והאיחוד על כן הוא בקלף ובית אחד.⁷⁰

לכל דבר נגלה, דבר נסתר מאחוריו; והנסתר הזה, נגלה הוא ביחס לדבר שפנימי לו ונסתר מאחוריו הוא. ה'ספירות' וה'פרצופים'⁷¹ הא-לוהיים עומדים הם בפנימיות הדברים; תורת הקבלה פותחת פתח למעמיק בה לפתח פרדיגמה שחודרת את חיצוניותו של העולם לעבר פנימיותו. הדברים נכונים גם בנוגע לתורה: המקובל רואה בחיצוניות התורה את פנימיותה הנסתרת בה, את הפנימיות המעצבת אותה. הסוד שמאחורי ובתוככי תפלה של יד היא ספירת המלכות או פרצוף נוקבא, הלוא היא הספירה התחתונה או הפרצוף התחתון - הא-לוהות השוכנת איתנו בכל אתר אתר; כשא-לוהים מתגלה דרך ספירת המלכות אנו קוראים לו 'שכינה'. הסוד

⁶⁸ כאן המקום להעיר על איחוד של הרב מורגנשטרן בין רעיון מתורת הקבלה לבין חקירתו של הרוגוצ'ובר בה פתחנו את המאמר. ראה ים החכמה תשס"ז, עמ' קעו, הערה יח.

⁶⁹ רשמי השיעורים מתייחסים בהערותם בפתחה, לאחדות בין ההלכה לחסידות והקבלה: "שיעורים אלו הנדפסים כאן המגלים טפח ומכסים אלפיים אמה, עניינם עמוק ונורא לפתוח צוהר לבאר פנימיות ההלכה לעמקה, על פי עומק דרכי עבודת החסידות והקבלה בהיותם שניהם משולבים יחד כתרי רעין דלא מתפרשין, ודא בלא דא לא קיימא" (ים החכמה תשס"ז, עמ' שלו).

⁷⁰ ים החכמה תשס"ז, עמ' תכד-תכה.

⁷¹ הסבר קצר על ההבדל בין ספירות ופרצופים, ניתן למצוא למשל אצל ר' הלל צייטלין, בפרדס החסידות והקבלה, עמ' 48.

המעצב את תפלה של ראש הוא פרצוף המידות הא-לוהיות, 'זעיר אנפין', הא-לוהות הנשגבת מן המציאות והעומדת טרנסצנדנטית לעולם; כשא-לוהים מתגלה דרך פרצוף זה אנו קוראים לו 'קודשא בריך הוא'. פנימיות הנוקבא, כך מוסבר בספרי הקבלה, היא ספירת החכמה המסמלת את נקודת האור הראשית, את הביטול לאור אין סוף ואת האחדות, ואילו פנימיות זעיר אנפין היא הבינה המסמלת את הכלים הנותנים צורה מסוימת לאור, ולכן גם את תחילת הפירוד. אצל האדם, ההברקה הראשונית של רעיון – כשהרעיון כולו עדיין כלול בתוך נקודה אחת, והאדם מצוי במצב של ביטול עצמו, ביטול המאפשר לו לקבל את הרעיון החדש ולהתאחד עימו – היא מן החכמה ש"מאין תמצא"; פיתוח הרעיון והאנליזה שלו היא פעולת הבינה.⁷²

הסיבה שבתפלה של יד הפרשיות כולן נכתבות בקלף אחד, מסביר הרב מורגנשטרן, היא משום שפנימיותו היא המלכות ופנימיות המלכות היא החכמה שבחינתה היא האיחוד; הסיבה שבתפלה של ראש מתחלקים הפרשיות לארבעה קלפים, כל פרשייה בקלף נפרד, היא משום שפנימיותו הוא הזעיר אנפין, ופנימיות זעיר אנפין היא הבינה שבחינתה היא החילוק והפירוד. נציין כי לרב מורגנשטרן תורות רבות אודות החלוקה בין חכמה ובינה, וחלוקה זו מוצגת פעמים רבות גם כחלוקה בין שתי פרדיגמות ותודעות.⁷³

⁷² מתבקש להביא את התייחסותו של הרוג'ובר ליחסים בין חכמה ובינה: "חכמה הוא עצם הדבר ובינה הוא התחלקות לפרטים לטעמים וסברות" (צפנת פענח מהדורא תנינא, פט ע"א). הדבר המעניין הוא כי דברים אלו מובאים על רקע אחת מן החקירות הרבות של הרוג'ובר בנושא הזמן: האם הזמן (לעיתים חוקר האם הזמן בכללו, ולעיתים האם זמן הלכתי מסוים כמו שבת או יום-כיפורים) ניתן לחלוקה או לא. רעיון זה הוא רעיון נוסף שעשה את דרכו ממורה נבוכים (ראה מורה נבוכים, חלק ראשון, פרק עג) אל דרכי החקירה הנפוצים של הרוג'ובר (ראה מפענח צפונות, פרק ג), ובמקרה זה הרוג'ובר בוחר לתארו על פי החכמה (אי-התחלקות) והבינה (התחלקות). נציין כי מקרה זה מחזק את טענתו של הרב מונדשיין כי נכון לקרוא את הלמדנות הפילוסופית של הרוג'ובר מנקודת מבט חסידי-קבלית.

⁷³ ראה לעיל הערה 54. ראוי לציין כי בנקודה זו לאחר איחוד זה בין ההלכה לקבלה, ממשיך הרב מורגנשטרן ומאחד איחוד זה עם חקירה בדרכי הלימוד של האחרונים: "וכעין זה כתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א בהקדמת ספרו, על החילוק שבין דרכי הלימוד של בעל הקצות לבעל הכרתי והפלת, ז"ע, שהקצות דרכו להפריד ומחלק בין ענינים הדומים. והכרתי ופלת דרכו לאחד בין ב' ענינים שונים, וההסבר יש לומר גם כן שהקצות שהיה גדול בתורת הנגלה שבבחינת הבינה דרכו בדרך הפירוד של הבינה, והכרתי ופלת שהיה גדול בקבלה שבסוד החכמה דרכו לגלות נקודת האיחוד ולחבר הענינים בסוד אור החכמה המאחד וכנ"ל" (ים החכמה תשס"ז, עמ' תכה).

מאוחר יותר עובר הרב מורגנשטרן לחילוקן של הרוגוצ'ובר בין תפילין של יד לשל ראש, ומסביר חילוק למדני זה על פי החילוק הקבלי המוסבר לעיל:

ויש לפרש על פי זה גם את חידושו הידוע של הגאון בעל צפנת פענח, שמדייק מלשון הפסוק ומלשון הרמב"ם ועוד, שיש חילוק בין מצות תפילין של יד לתפילין של ראש, שבתפילין של יד המצוה היא בשעת ההנחה והקשירה ואח"כ היא רק פעולה נמשכת מרגע ההנחה, כלשון הפסוק "וקשרתם לאות על ידך" שזה כל

הרב משה שטרנבוך מחלק בהקדמה שכתב לספר שב שמעתא, ספרו של מחבר קצות החושן רבי אריה ליב הכהן הלר, בין דרך לימודו של הקצות לבין דרכו של הכרתי ופלת, רבי יהונתן אייבשיץ. רבי יהונתן אייבשיץ והקצות כתבו שניהם חיבורים על שולחן ערוך חושן משפט (רבי יהונתן אייבשיץ כתב את האורים ותומים, וקצות החושן נכתב זמן לא רב אחריו). גם רב צעיר כשערך השוואה בין שני חיבורים אלו כותב כדברים האמורים ואומר כי "התומים מבקש דרך ההרכבה לדמות דבר לדבר והקצות דרך ההפרדה, להפריד דבר מדבר" (תולדות הפוסקים, חלק שלישי, עמ' 247). הרב מורגנשטרן מסביר את הסיבות העומדות מאחורי שתי פרדיגמות למדניות אלו: בעל קצות החושן "דרכו להפריד ומחלק בין ענינים הדומים", משום שלימודו נעשה מתוך הפרדיגמה והתודעה הרוחנית של ספירת הבינה, המחלקת ומפרידה; הבינה מאפיינת בעיקר את תורת הנגלה, ובתורה זו ידועה גדולתו של הקצות ובה היה עיקר עיסוקו. לעומת זאת, רבי יהונתן אייבשיץ "דרכו לאחד בין ב' ענינים שונים", משום שלימודו נעשה מתודעה ופרדיגמה של ספירת החכמה, המגלה את נקודת הייחוד בכל דבר, ומאפיינת את תורת הקבלה בה היה גדול בעל הכרתי ופלת. אם נשוב ל'מחלוקת' האחרונים בה פתחנו את המאמר, נוכל להסיק כי גם אותה נכון להבין כשוני הנובע בשורש נשמת החולקים, כשכל אחד מציין רובד 'אמת' אחת וכולם מתכללים יחד ב'אמת לאמתה'. נציין כי במאמר 'ג' מידות בתלמוד תורה' (חלק מהמאמר מובא בהערה 54) לאחר שמביא חילוק זה בין קצות החושן לכרתי ופלתי והסברו בצידו גם שם, מוסיף הרב מורגנשטרן לאחר מכן אפיון לדרכו של הרוגוצ'ובר: "הגאון הנודע בעל צפנת פענח מראגטשוב זה דרכו בחיבוריו, תחילה להפריד והדר לייחד" (ים החכמה תשע"א, עמ' תקמה, הערה פד). יחד עם חילוקיו החדים כתער של הרוגוצ'ובר (לדוגמה: בעוד ור' חיים מבריסק היה מחלק דין אחד "רק" ל'שני דינים', נהג הרוגוצ'ובר פעמים רבות לחלק דין יחיד ל'שלושה דינים' [ראו באישים ושיטות עמ' 78-79, ובמפענח צפונות בפרקים שנים עשר ושלושה עשר]) באותם המקומות ממש, כותב הרב מנחם מנדל כשר, בהם "מפריד הוא בין נושאים בחילוקים דקים כחוט השערה, באותם המקומות עצמם הוא מביא דוגמאות לסברתו ממקומות רחוקים" ותופס "את הנקודה הפנימית והקו המאחד את הנושאים השונים" (מפענח צפונות, עמ' 13). נוסיף כי במובן מסוים ניתן לראות את שתי פרדיגמות האלו, כשתי הפרדיגמות אשר עומדות בבסיס ספרו של הרב ד"ר מיכאל אברהם שתי עגלות וכדור פורח – סינתטית (חכמה) ואנליטית (בינה); וכפי שהרב מורגנשטרן מנתח פנים שונות בלימוד תורה עם המושגים חכמה ובינה כך הרב אברהם עושה זאת בעזרת המושגים סינתטי ואנליטי (ראה בשתי עגלות וכדור פורח, ירושלים תשס"ג, בעיקר בעמ' 152-173).

המצוה, ובתפילין של ראש המצוה היא מחודשת בכל רגע שמונחים על הראש כלשון הפסוק "והיו לטוטפות וכו'". וההסבר הפנימי בזה על פי הנ"ל שתפילין של יד קשור עם אור הפשוט שלפני הבריאה שבבחינת תענוג תמידי ותפילין של ראש קשור עם התוספות קישוט שעשה ה' בבריאה שיהא התחדשות האורות תמיד בבחינת תענוג שאינו תמידי בתוך התענוג תמידי, ולכן בתפילין של יד אין התחדשות בכל רגע במצוה ובתפילין של ראש מתחדש המצוה בכל רגע.⁷⁴

צריך לשים לב כי הרב מורגנשטרן עושה כאן שימוש שונה במושג 'פעולה נמשכת' מכפי שהסברנו אותו עד כה. נראה היה בדברי הרוגוצ'ובר כי מושג זה שייך לתפילין של ראש שם המצווה היא "דבר נמשך", אולם הרב מורגנשטרן משתמש במושג זה דווקא בנוגע למצוות תפילין של יד שם פעולת המצווה היא חד-פעמית, בשעת ההנחה, אולם מה שקורה לאחר פעולת ההנחה, מסביר הרב מורגנשטרן, פעולה זו נעשית "פעולה נמשכת", הוה אומר: נמשכת מאליה. ובנוגע למצוות תפילין של ראש, שם לפי דברי הרוגוצ'ובר המצווה היא "דבר הנמשך, דכל רגע ורגע שהוא לבוש מקיים מצוה", מדגיש הרב מורגנשטרן את החלק השני של המשפט ("דכל רגע ורגע שהוא לבוש מקיים מצוה") ומסביר כי מצווה זו "מחודשת בכל רגע שמונחים על הראש". הדגש ששם הרב מורגנשטרן הוא על ההתחדשות התמידית במצוות תפילין של ראש - שבכל רגע ורגע מתחדשת מצווה זו בעוד התפילין על ראשו של היהודי - אל מול המצווה האחת בתפילין של יד שמתקיימת בפשיטות פעם אחת, אולם אותה המצווה פשוט נמשכת מאליה בעוד התפילין על זרועו של היהודי.

עוד בטרם האינטרפרטציה הקבלית שבאה לאחר מכן על חידושו של הרוגוצ'ובר, כבר אנו רואים שהרב מורגנשטרן מאיר חידוש זה של הרוגוצ'ובר באור חדש כשהוא שם את הדגש על התחדשות (מצוות תפילין של ראש) מול הימשכות (מצוות תפילין יד), ולא על מה שהדגשנו עד כה כי מדובר כאן על הימשכות (מצוות תפילין של ראש) מול חד-פעמיות (מצוות תפילין של יד). בדברים שראינו לעיל בנוגע לדין הקדש, רואים בצורה ברורה יותר כיצד ההימשכות וההתחדשות כרוכים יחדיו אצל הרוגוצ'ובר: "הדבר הוי נמשך וכל רגע ורגע הוי מציאות חדשה". הרמב"ם כאמור, מדבר דווקא על הימשכות השפע הא-לוהי; אולם יתכן כי הדיבור על התחדשות השפע הא-לוהי מושפע מן החסידות שם שמו דגש רב על ההתחדשות המתמדת

⁷⁴ ים החכמה תשס"ז, עמ' תכה.

וההשלכות הקיומיות שלה.

דברים אלו משלימים את דברינו לעיל אודות השפעה חב"דית אפשרית על תורתו ושיטתו של הרוגוצ'ובר. ניתן אפוא לומר, כי הרב מורגנשטרן שם את הדגש דווקא על החלק ה'חסידי' בדבריו של הרוגוצ'ובר – על ההתחדשות. אור חדש זה המואר על דברי הרוגוצ'ובר מאפשר לרב מורגנשטרן להמשיך את דבריו דלעיל: תפילין של יד, כאמור, קשורים באור החכמה, האור הפשוט בטרם הבריאה המחולקת והמורכבת, בריאה בה "תענוג תמידי אינו תענוג".⁷⁵ באור החכמה, התענוג הוא תמידי ונמשך; לכן בתפילין של יד אין התחדשות במצווה בכל רגע אלא מצווה זו אחת ונמשכת, ומשום אותה הסיבה אין התחלקות של קלפים בפרשיות תפילין של יד; ההוויה שם אחדותית, הוויה בטרם ההתחלקות הפציעה ובאה לעולם. אולם הפצעת ההתחלקות בעוד פניה אל האחדות משמשת כ"תוספות קישוט שעשה ה' בבריאה"; הוויה זו היא התחדשותם של האורות בתוך הבריאה החלקית והמחולקת. במקום בו יש כלים והתחלקות – לשם שייכים כאמור תפילין של ראש – מתרחשת התחדשות תמידית של האורות, התחדשות תלויה כלים. משום כך, מצוות תפילין של ראש מתחדשת בכל רגע ורגע, ובדיוק משום כך קלפיה מחולקים לפי פרשיותיה. במקום זה, כמו בבריאה הידועה לנו, "תענוג תמידי אינו תענוג", לכן זקוקים במרחב זה להתחדשות בכל עת; אולם כשפני הבריאה כלפי שמיא, "התחדשות האורות תמיד בבחינת תענוג שאינו תמידי" קורית במסגרת, בתוך וכשמאיר ברקע בכל עת "התענוג התמידי".

עד כה דנו אודות שני סוגי התפילין המייצגים שני מיני התגלות א-לוהית; בהערת שוליים על אתר עובר הרב מורגנשטרן "ללשון אחר". אולם לא לשון אחר יש כאן בלבד, כי אם התייחסות אחרת. מה שנכתב עד כה בנוגע לבריאה ולא-לוהית המחייבה אותה עובר כעת אל האדם; האדם אשר אותו האור שמחייבה את הבריאה כולה מחייבה אף אותו:

ובלשון אחר שכתבנו הרבה פעמים, שתפילין של יד כנגד ספירת החכמה של משיח בן יוסף שהוא בחינת אור המנוחה וההשראה של אור האלקי השורה על האדם, ולכן אין בו התחדשות, ותפילין של ראש כנגד משיח בן דוד שמגלה בחינת היגיעה בעבודת ה' יתברך מצד התחתון שמשותקק ועולה תמיד למעלה ולכן יש בתפילין של

⁷⁵ רעיון זה הוא רעיון ידוע המובא תחילה בשם הבעל שם טוב והתגלגל אחר כך בין זרמי החסידות השונים.

ראש התחדשות בכל רגע בבחינת ש"תלמידי חכמים אין להם מנוחה" שהולכים ועולים תמיד בעליות גדולות "מחיל אל חיל" תמיד.⁷⁶

הרב מורגנשטרן מוסיף פונקציות נוספות לרעיון: תפילין של יד שקשורים עם המלכות, שקשורה עם החכמה, קשורים גם עם משיח בן יוסף המסמל את "אור המנוחה וההשראה של אור האלקי השורה על האדם", אותו אור החכמה שלפני ההתחלקות. במקום זה האדם צריך לדעת כי יש מקום בו פשוט צריך להתענג על ה'; לראות בעשייה אי-עשייה ואי-עשייה בעשייה, ולהתענג על האין סופיות המפציעה מבעד לחרכי המסך המבדיל בין ים של אין סוף לבין הרטיטה הקלה בו, שאינה חשה כי אך רטיטה היא בים האין סוף. תפילין של ראש הקשורים עם זעיר אנפין שקשור עם הבינה, קשורים גם עם משיח בן דוד "שמגלה בחינת היגיעה בעבודת ה' יתברך". בתוך ההתענגות האין סופית על האין סוף צריך האדם למצוא את עבודת האדם, להתחדש מחיל אל חיל עד אין סוף; ישנו מקום בו יש צורך בעבודה, עשייה ופעולה נמשכת אין-סופית, בדיוק משום שגם התרחשות זו היא חלק מים האין סוף.

ו. נעוץ סופן בתחילתן

כשהפנים לעבר אור האין סוף, מגלים כי בכל הסוגות התורניות השונות מאיר אור אחד והוא האור הא-לוהי. המושג של 'פעולה נמשכת' עמד במרכז מאמר זה, ונמצא מהווה כלי אנליטי-למדני, דרכו מתגלה משמעות קיומית. מושג זה שנוצר בעולמה של הפילוסופיה-תיאולוגיה עמד במרכז ההלכות שהובאו, התבאר דרך האגדה, הוסבר על ידי החסידות, ומצא מקבילות – ועל ידי כך התבאר טפי – בקבלה. "החיבור הזה אינו כי אם התגלות האחדות החבויה בהן מאז ומעולם",⁷⁷ כתב הראי"ה קוק בפסקתו המפורסמת אודות איחוד ההלכה והאגדה. שכשם שמליחות כל טיפה העולה מן הים הריהי כמליחות האוקיינוס כולו, כך בכל חלק מחלקי התורה המגיעים מים האין סוף, נמצאת האין סופיות. הימצאות זו פותחת פתח להכלת סוגה אחת את רעותה כי ממקור אחד יוסדו ואור אחד סובבם ממלאם ומהוים בגדר של 'פעולה נמשכת'.

⁷⁶ ים החכמה תשס"ז, עמ' תכה-תכו, הערה נג.

⁷⁷ אורות הקודש א', עמ' יח.